

РАМАН
1920 – 1930-х
ГАДОЎ

ЗАЛАТАЯ КАЛЕКЦЫЯ
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

ТОМ
18

Навуковы рэдактар
У. В. ГНІЛАМЁДАЎ

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
2019

УДК 821.161.3-31“19”
ББК 84(4Бел)-44
Р21

Серыя заснавана ў 2011 годзе

Дызайн серыі
Уладзіміра Жука, Уладзіміра Лукашыка

Укладанне, прадмова, каментары
І. М. Шаладонова

Выпуск выдання ажыццёўлены па заказе
і пры фінансавай падтрымцы
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь

ISBN 978-985-02-1874-2

© Афармленне. УП «Мастацкая
літаратура», 2019

Пошукі і здабыткі беларускай раманнай прозы 1920 — 1930-х гадоў

Першыя тры дзесяцігоддзі XX ст. былі азнаменаваны грандыёзнымі сацыяльна-палітычнымі выбухамі, маштабнымі эканамічнымі і культурнымі пераўтварэннямі ў жыцці народаў свету. Першая сусветная вайна, перманентныя рэвалюцыі і эканамічныя крызісы садзейнічалі таму, што на сусветную арэну гісторыка-грамадскага жыцця выйшла і гучна заявіла пра сябе новая сацыяльна-палітычная сіла — народ, прадстаўнікі самых розных класаў і партый.

У гэты перыяд выразна акрэслілася нацыянальнае пытанне. Імкненне народаў набыць суверэнітэт, заняць сваё пачэснае месца на палітычнай мапе Еўропы зрабілася мастацкім мейнстрымам беларускай літаратуры пачатку XX ст. Высакародная быццёвая задача беларуса, выказаная яшчэ Я. Купалам — «людзьмі звацца» — патрабавала раманнага характару і мастацкага ўвасаблення.

Беларускі раман 1920 — 1930-х гг. дадаў асаблівы каларыт у літаратурным працэсе айчынай паэтыкі, эстэтыкі і філасофіі мастацтва слова. Маладыя пісьменнікі М. Зарэцкі і К. Чорны першыя заявілі пра стварэнне паўнавагасных беларускіх раманаў. У 1927 г. на старонках часопіса «Польмя» пачаў друкавацца раман М. Зарэцкага «Сцежкі-дарожкі», а ў часопісе «Узвышша» — раман Кузьмы Чорнага «Сястра». Сваёй стылёвай адметнасцю, заостранай канфліктнасцю, дынамізмам дзеяння і мастацкім густам гэтыя творы вылучаліся сярод іншых.

У наш том увайшлі раманы такіх самабытных празаікаў Беларусі 1920 — 1930-х гг., як Янка Нёманскі, Платон Галавач, Лукаш Калюга і Сымон Баранавых. Іх творчыя біяграфіі яднаюць два важныя моманты ў гісторыі нашай краіны. Усе яны сваім талентам былі пакліканы на вялікую справу літаратурнага і культурнага развіцця і росквіту радзімы, і ўсе яны сталі ахвярамі ціску таталітарнай сістэмы.

Пачнём аналіз з жыццёвай і творчай біяграфіі **Янкі Нёманскага** (1890—1937). Нарадзіўся Янка Нёманскі (Іван Андрэевіч Пятровіч) у в. Шчорсы каля Навагрудка ў сялянскай сям'і. Пасля вясковай пачатковай школы здатны хлопец працягнуў адукацыю ў Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі і Пецярбургскім універсітэце на гісторыка-філалагічным факультэце. У 1916 г. студэнта забралі на фронт. У рэвалюцыйным Петраградзе Янка Нёманскі далучаецца да актыўнай нацыянальна-палітычнай дзейнасці. Разам з Ц. Гартым ён выдае першую савецкую газету на беларускай мове «Дзянніца». Пасля

грамадзянскай вайны Янка Нёманскі стаў членам Інбелкульта, працаваў у Інстытуце эканомікі Акадэміі навук БССР, уваходзіў у літаратурную арганізацыю «Полымя».

Аналізуючы прозу Я. Нёманскага, праніклівы крытык М. Байкоў зазначаў: «Нёманскі ў сэнсе агульнай адукацыі, псіхалагічнага развіцця, жыццёвага дасведчання на цэлую галаву падымаецца над нашымі маладымі пісьменнікамі... Тэмы аўтара сучасныя, тыпы герояў разнастайныя, жыццёвыя абставіны абрысоўваюцца па-мастацку, мова лёгкая і апрацаваная, псіхалагічны аналіз глыбокі і правільны» (Байкоў М. Наша літаратура за 1925 год // Часоп. «Полымя». — 1926. — № 1).

Раман «Драпежнікі» стаў вяршыняй творчай рэалізацыі празаіка. У творы разглядаецца беларуская рэчаіснасць пачатку XX ст., падзеі разгортваюцца і ў Мінску, і ў беларускіх вёсках, і ў багатых родавых маёнтках і палацах. У нашай літаратуры гэта быў першы значны празаічны твор, дзе пісьменнік так шматбакова адлюстравваў жыццё і побыт беларускага народа, і разам з тым адчуў атмасферу ідэйна-палітычных спрэчак напярэдадні катастрафічных катаклізмаў 1917 г. у Расіі. Драматызм твора абумоўлены найперш антаганізмам у дзеяннях і поглядах на жыццё дзвюх сацыяльных груп: з аднаго боку — лагера «драпежнікаў», пануючай вярхушкі, з другога — рабочых, сялян, прадстаўнікоў бяднейшай інтэлігенцыі.

Сама назва рамана «Драпежнікі» мае сімвалічны сэнс. Галоўным драпежнікам у рамане выступае ўладар маёнтка Ляскаўцы пан Станіслаў Ляскоўскі, які некаторы час вандраваў па Еўропе, шукаючы лёгкіх фліртаў і забаў, як і многія прадстаўнікі «залатой моладзі». Абставіны склаліся так, што ён мусіў вярнуцца дадому і папраўляць запушчаную бацькоўскую гаспадарку. За мяжой Ляскоўскі пабачыў, што чалавек мае нейкую вагу ў грамадстве толькі тады, калі валодае вялікім капіталам. Чалавек энергічны і дзейсны, ён добра засвоіў прынцыпы новай буржуазнай маралі і філасофіі жыцця. Так уваходзіў у нацыянальнае жыццё пачатку XX ст. новы сацыяльны тып культурнага чалавека — буржуа. Разбэшчаны лавелас, Ляскоўскі захоплены юрлівым пачуццём да настаўніцкай дачкі Зосі, якая працуе бухгалтарам на ягонай фабрыцы. Ляскоўскі ідзе на ганебны падман і гвалт дзяўчыны, каб задаволіць сваю драпежную натуру. Ён даводзіць да жабрацтва рабочых сваёй папяровай фабрыкі, ствараючы ім невыносныя працоўныя і жыллёвыя ўмовы існавання.

Янка Нёманскі як удумлівы творца і мастак свайго часу вельмі пільна адсочвае новыя рысы, якія праяўляюцца ў селяніна, паказвае, якія нюансы гэтыя змены прынеслі ў светапогляд чалавека. Так, псіхалагічна тонка выпісаны ў рамане вобраз тыповага беларускага селяніна Сымона Кавальчука з ягонымі жыццёвымі марамі і драматычным лёсам.

Паколькі сам Янка Нёманскі быў прыхільнікам леваэсэраўскіх ідэй, якія істотна разыходзіліся з поглядамі бальшавікоў, то вобраз бальшавіцкага падпольшчыка-рэвалюцыянера Зыкава-Росыяка атрымаўся даволі невыразным і павярхоўным. Аўтар імкнуўся паказаць пранікненне рэвалюцыйных ідэй у сялянскі асяродак, але падкрэсліваў, што метады бальшавікоў не маглі даць

станоўчых вынікаў. І сапраўды, усе людзі, з якімі сутыкаўся Зыкаў-Росыяк, рабіліся міжвольнымі ахвярамі ягонаў дзейнасці.

У рамане пазначаны, але не разгорнуты сюжэтныя лініі прадстаўнікоў рэвалюцыйна настроенай моладзі — сына настаўніка Тодара Крэпчука, рабочага Сёмы Каца, дзяўчыны-сялянкі Ганулі Кавальчык. Найбольш удала раскрыты вобраз вясковага настаўніка Петруся Мікалаевіча. Праз ягоны нялёгкі лёс пісьменнік адлюстроўваў не толькі незайздроснае становішча беларускага настаўніцтва, але і выявіў трагедыю інтэлігентаў, якія, прыняўшы ўзнёслыя ідэалы народніцтва, ішлі ў народ «сеяць разумнае, добрае, вечнае», аднак былі расчараваны летуценнямі сваёй маладосці.

У рамане пісьменнік згаджаецца з думкай, што нарастанне антаганізму ў тых варунках непазбежна вядзе да трагічных падзей у будучыні. Пра далейшыя лёсы герояў аўтар хацеў апавесці ў другой частцы дылогіі «У віры», але яна не была апублікавана. Пісьменнік працаваў над ёю больш за пяць гадоў. Кніга ўжо была падрыхтавана, але 26 красавіка 1937 г. падчас арышту ў Янкі Нёманскага забралі ўсе рукапісы, перапіску, нататнікі, уласныя кнігі і кнігі пад ягонай рэдакцыяй, у тым ліку і другую частку рамана. Сам Янка Нёманскі разам з многімі іншымі беларускімі пісьменнікамі быў расстраляны 30 кастрычніка 1937 г. у Мінску.

Платон Раманавіч Галавач (1903—1937) знічкай прамільгануў на небасхіле беларускай літаратуры 1920 — 1930-х гг. Таленавіты сялянскі юнак, ён цалкам зліўся з той агністай эпохай, якая падаравала яму вялікія магчымасці для самарэалізацыі, акрыліла ягоны мастацкі дар, але і спапяліла сваім жарам (пісьменнік быў рэпрэсаваны і расстраляны).

Творчы шлях пісьменніка пачаўся з апублікавання 1925 г. у газеце «Савецкая Беларусь» апавядання «Загубленае жыццё». Не заўсёды ў аўтара-пачаткоўца атрымлівалася захаваць раўнавагу паміж эстэтычна-мастацкім і псіхалагічна-рэальным адлюстраваннем жыццёвых сітуацый. У мастацкай манеры прэзаіка праглядалася схільнасць да эпічнасці, аналітычнасці, што грунтавалася на ўважлівым стаўленні пісьменніка да сімвалічнага выпісвання побытавых дэталей, паглыблення ў псіхалогію чалавечых учынкаў.

Застаўшыся не да канца задаволеным некаторымі ідэйна-мастацкімі момантамі аповесці «Спалох на загонах» (1930), П. Галавач напружана працуе над самым значным творам сваёй нядоўгай мастацкай дзейнасці — раманам «Праз гады» (1934). У цэнтры гэтага эпічнага палатна спроба асэнсавання ключавых момантаў турбулентнай рэвалюцыйнай эпохі. Галоўным героем твора выступае сын ветэрынара рэвалюцыянер-падпольшчык, камуніст Павел Буднік, студэнт Пецярбургскага ўніверсітэта, настаўнік, катаржанін, а пазней буйны партыйны і гаспадарчы функцыянер. Зачын твора пераносіць нас у Пецярбург 1912 г., дзе дэмакратычна настроеная студэнцкая моладзь ажыўлена абмяркоўвае сацыяльна-палітычныя пытанні. Пісьменнік робіць акцэнт на стасунках паміж сябрамі-студэнтамі — Кулікоўскім і Буднікам. Буднік мае сур'ёзны жыццёвы досвед, бо ён, сын рабочага, адчувае перавагу перад эмацыйным і псіхалагічна няўстойлівым сябрам, сынам інтэлігентаў, Кулікоўскім. Але насцярожвае напорыстая вера ў сваю рацыю і візінерскае

бачанне жыцця Паўла Будніка, што ў будучыні можа адыграць небяспечную ролю.

Паставіўшы ў цэнтр сюжэта вобраз новага інтэлігента, П. Галавач дасягнуў мэты: паказаць буйным планам лёсы герояў на фоне бурлівых гістарычных падзей, пачынаючы з пярэдадня Першай сусветнай вайны і да часу станаўлення калгасаў. Пошук інтэлігенцыяй свайго месца ў гады рэвалюцыі і калектывізацыі праявіў разглядае праз вобраз прафесара хіміі Міхаіла Галынскага — чалавека, які цвёрда верыць у дэмакратычныя і гуманістычныя каштоўнасці. Думаецца, што вобраз галоўнага героя нездарма падсвечаны праз прафесара Галынскага як сапраўднага носьбіта высокіх этычных і прафесійных якасцей, каб захаваць у рамане гуманістычны арыенцір на шляху да пабудовы гарманічнага грамадства ў будучыні.

Другі вядучы матыў рамана — асэнсаванне ролі беларускага сялянства ў рэвалюцыйнай віхуры сацыяльных перамен. Як вядома, асноўным пытаннем тагачаснай беларускай літаратуры была роля зямлі для беларускага сялянства, адданасць ідэі валодаць зямлёй. Платон Галавач зрабіў важкі ўнёсак у спазнанне псіхалогіі беларуса-селяніна. Трэба адзначыць, што сялянскі матыў у творы праглядаецца вельмі грунтоўна і маштабна, сялянская маса высвечваецца ў розных каларытных персанажах і сюжэтных сцэнах. Панарамы сялянскага жыцця ў рамане раскрываецца праз назіранне за жыццём братоў Шкробатаў — Мікіты, Тарэнты і Паўла. Спрадвеку зямля для чалавека-земляроба была вызначальным сродкам і гарантам ягонае свабоды, аўтаномнасці і абароны ад любой навалы. Сарваны са сваёй зямлі чалавек як бы станавіўся анталагічна аголеным, пазбаўленым свайго сакральнага месца-домена. І гэта вельмі балюча і шчымымі адчувае Тарэнта, напэўна, самы блізкі герой для аўтара. Нездарма гэты вобраз Платон Галавач так глыбока псіхалагічна і па-мастацку дасканала выпісаў у рамане. У фінале здаецца, што перамагае Буднік, бо Тарэнта ўсё ж ідзе ў калгас. Але, думаецца, гэтая перамога часовая, бо яна трымаецца найперш на моцнай уладзе; у доўгатэрміновай перспектыве Тарэнтава праўда відавочная.

Незодоўга да сваёй заўчаснай і трагічнай смерці П. Галавач працаваў над раманамі «Ён» і «Вялікі Дняпро», якія так і засталіся незавершанымі. У асобе П. Галавача нашае мастацтва слова страціла таленавітага празаіка, выдатнага публіцыста, які, бяспрэчна, мог стаць класікам нацыянальнай літаратуры.

Лукаш Калюга (Канстанцін Вашына, 1909—1937) быў адметнай постацю ў беларускай прозе, празаікам з самабытным нацыянальна-сімвалічным і эпічным мысленнем. Маленства Костуся прайшло ў напружанай працы сялянскага выхавання, дзе асноўнай аддухай для здзіцці служыла кніга. У 1927 г. ён паступіў у Белпедтэхнікум і стаў сябрам аб'яднання «Узвышша». Тут пісьменнік вельмі хутка развіў свой мастацкі талент, рэалізаваўшы прыродную здольнасць бачыць унутраную логіку паводзін чалавека і здолеўшы знітаваць яе з гістарычнымі пластамі народнай псіхалогіі і культуры. У студзені 1933 г. пісьменнік быў арыштаваны і асуджаны на пяць гадоў пазбаўлення волі з высылкай у г. Ірбіт Свядлоўскай вобласці, дзе знаходзіўся на вольным па-

сяленні да 1937 г. Быў арыштаваны зноў 2 кастрычніка 1937 г. і прыгавораны да расстрэлу. Рэабілітаваны пасмяротна ў 1965 г.

У 1928 г. пабачыў свет першы буйны эпічны твор Лукаша Калюгі — аповесць «Ні госць ні гаспадар». Письменнік пільна ўзіраецца ў новага героя — камсамольца, чый жывы, супярэчлівы характар нясе ў сабе разбуральны зарад энергіі для адвечнага ўкладу вёскі. Пішучы ў 1931 г. аповесць «Нядоля Заблоцкіх» пра жыццё беларусаў да рэвалюцыі, аўтар засяродзіўся на асаблівасцях сялянскай псіхалогіі. У час арышту і высылкі письменнік стварыў аповесці «Дзе косці мелюць», «Зэнка малы ніколі не быў», «Зоры вам вядомага горада» і раман «Пустадомкі». Трагічны жыццёвы і творчы лёс не даў Лукашу Калюгу рэалізаваць магутны патэнцыял пісьменніка-эпіка ў жанры рамана. Раман «Пустадомкі» так і застаўся незавершаным, хоць мае цэласную сюжэтную будову, дзе выразна праглядаецца ідэя твора. У цэнтры аўтарскай пазіцыі ляжыць галоўны матыў творчасці — боль за сялянскую побытава-культурную Атлантыду, якая імкліва знікала з гістарычнай арэны жыцця.

Назва рамана «Пустадомкі» нясе ў сабе глыбінны ідэйна-сімвалічны падтэкст. Раней пустадомкамі называлі кепскіх гаспадароў ці людзей без гаспадаркі. Але часы змяніліся, і «пустадомкамі» пачуваецца ў вёсцы гаспадарлівая сям'я Чугуеўскіх-Невядомскіх з двума сынамі: руплівы Марка працуе на гаспадарцы, а Даніла вывучыўся і працуе ў рэдакцыі газеты, але ў горадзе таксама адчувае сябе няўтульна. Трывога, якая пасяляецца ў душах галоўных герояў, нясе ў сабе метафізічны характар, бо рацыянальна патлумачыць новыя рэаліі героі не могуць. Мо таму яны вытлумачваюць бяду звыклымі для сялянскага светабачання сімваламі — прыкладам, заломам каласоў на жытнім полі. Сімвалічны энс жытняга залому — трагедыя калектывізацыі вёскі, што падарвала жыццёвую энергію цэлага народа. Сталін зрабіў мільёны людзей «пустадомкамі», а іншых — бяздумнымі выканаўцамі ілюзорных ідэй і грандыёзных планаў.

Другая тэма рамана — лёс нацыянальнай інтэлігенцыі, якая выйшла з сялянскага асяроддзя. Яна здрадзіла сваёй зямлі, сваім бацькам, спакусіўшыся сытным кавалкам хлеба, прыкрыўшыся падманлівым бляскам рэвалюцыйных лозунгаў. У рамане выведзены два яркія прадстаўнікі новай інтэлігенцыі — Даніла Чугуеўскі-Невядомскі і Арсень Пакумейчык.

Абвостраныя праблемы гвалтоўнага пералому жыцця народа, амаральных паводзін людзей, прыстасавальніцтва і бяспамяцтва вельмі яркава выяўлены ў рамане. Аднак лейтматыў твора — усё ж пачуццё адданасці роднай зямлі, культуры, што кранальна гучыць у лісце Маркі Чугуеўскага, гаспадарлівага і працавітага сына вёскі, які ён дасылае брату Данілу з сібірскай высылкі: «Яшчэ прайдуся па сваёй зямлі. Яна лёгкая хадзіць, а вочы прысыпаць і пагатоў — пухам!.. Калі побач з прашчурамі не пусцяць легчы, я згодзен і пад плотам — але пад сваім!»

Сымон Баранавых (Баранаў Сымон, 1900—1942) нарадзіўся ў сялянскай сям'і. У 1931 г. скончыў літаратурна-лінгвістычнае аддзяленне педфака БДУ. Уваходзіў у арганізацыю сялянскіх пісьменнікаў, быў адказным сакратаром

часопіса «Беларусь калгасная». Працаваў у Беларускім радыёцэнтры, у бібліятэцы Дома пісьменніка. Быў арыштаваны, асуджаны на 10 год зняволення. Рэабілітаваны ў 1954 г.

У 1927 г. С. Баранавых апублікаваў першае апавяданне, пазней выдаў аповесці «Чужая зямля» (1930), «Межы» (1930), аповесць для дзяцей «Пастка» (1935) і інш. Пісьменнік асабліваю ўвагу надаваў дзіцячай літаратуры. У апавяданні «Злосць», аповесці «Пастка» галоўныя героі — падлеткі, чый унутраны свет настроены на актыўнае спазнанне жыцця. Аўтар дае трапную характарыстыку дзецям і юнакам праз іх паводзіны, развагі, псіхалагічны стан. Нездарма самы значны мастацкі твор, раман «Калі ўзыходзіла сонца», Сымон Баранавых прысвяціў тэме барацьбы падлеткаў з ворагам падчас грамадзянскай вайны. У аснове сюжэту змаганне падпольнай камсамольскай групы з белапольскімі акупантамі.

Дзейнасць падпольшчыка патрабавала моцнага характару, прадуманых паводзін і ўчынкаў. Гэтаму не вучылі столяра Фіму, цырульніка Бору Бранта і зусім юных камсамольцаў Сцёпку Макавейчыка, Косціка Бранявіцкага, Марысю Суравец. Пісьменнік імкнецца пазбегнуць у рамане ранейшай павярхоўнай маладнякоўскай рамантыкі 20-х гадоў, якая рабіла з герояў лубачных персанажаў. Аўтар ухапіў жывы рух характараў сваіх герояў, паказаў драматызм іх барацьбы. Змаганне з акупантамі для герояў з'яўляецца арганічным працягам ранейшага мірнага насычанага жыцця. Лёсы Сцёпкі, Косціка, Марысі поўныя трагічных сітуацый. Гіне ад рук ворага Сцёпка, падвяргаецца страшэнным здзекам у турме Марыся, але іх змаганне — гэта не проста безразважная юначая адвага, а ўсвядомленае права жыць паводле законаў добра і справядлівасці. Сонца як сімвал будучыні не магло не ўзысці для тых, хто дзеля гэтага рызыкаваў усім, нават сваім маладым жыццём.

Тая глыбінная інтэгральная парадыгма нацыянальнай мастацкай культуры, закладзеная беларускімі раманістамі 1920 — 1930-х гадоў, не змагла напоўніцу рэалізавацца ў змрочныя часы сталінскіх рэпрэсій, але яна захавала духоўна-этычны і мастацка-эстэтычны код беларускай нацыі, які з'яўляецца для нас неацэнным скарбам жыцця. Такім чынам, у беларускай раманнай форме таго часу вынайзлены, захаваны і яшчэ далёка не да канца апзены айчынным літаратуразнаўствам магутны творчы патэнцыял раскрыцця чалавека.

Мастацкая спадчына рэпрэсаваных пісьменнікаў на доўгі час была згорнута ў літаратурным жыцці Беларусі, і толькі праз дзесяцігоддзі пачала ўваходзіць у культурны і літаратурны ўжытак. Мы лічым, што менавіта яна падрыхтавала той новы ўздым рамання-эпапейнай беларускай прозы 1960 — 1980-х гадоў, калі ў беларускую прозу прыйшла цэлая плеяда выдатных раманістаў — І. Мележ, І. Шамякін, І. Навуменка, В. Быкаў, Я. Брыль, І. Чыгрынаў і многіх іншых.

Ігар ШАЛАДОНАЎ,

*кандыдат філалагічных навук,
старшы навуковы супрацоўнік*

Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы

ЯНКА НЁМАНСКІ

ДРАПЕЖНІКІ

Раман у трох частках

Частка першая

I

— Салавейчык, га Салавейчык! Вязіце мяне, калі ласка, не вуліцаю, а сценкаю паўз сяло. Ведаеце?

— Добра!

Балагола звярнуў убок і закульгаў па вузкай дарожцы, якая стужкаю працягнулася ўздоўж вёскі. Тодар Крэпчук вылез з буды і прымасціўся на салавейчыкавым мяшку. Вось гэтыя гумны, пастаўленыя ў рад, як салдаты на вучэнні, вось вузенькія палоскі гародаў, над якімі матляюцца для пужання вераб'ёў старыя кашулі і спадніцы, а вось з другога боку сценкі-загончыкі закаласіўшага жыта і яскрава-зялёнае, нізкае яшчэ ярыны. Вось кабета адарвалася ад грады, прылажыла далонь да лба і ўглядаецца, хто едзе.

— Бэрка, каго ты вязеш? — голасна пытаецца яна.

— Вусы вырастуць, калі ўсё будзеш ведаць! — адказвае фурман і падсцёбвае запараную кабылку.

На Тодара зразу налятае вяласць. Калі ад самае чыгункі, усе дваццаць вёрст ён неадчэпна падганяў Салавейчыка, раз-пораз высоўваўся з буды, каб сачыць за верставымі слупамі, прыкмячаў усе ўзгоркі, лясы, гаёчкі, рэчкі, то цяпер, калі ён быў блізка ад дому, цікавасць і нецярыплінасць раптам прапалі. Можа, гэта залежыць ад таго, што калі едзеш куды, то думкі маюць перад табою нешта новае, незвычайнае, што чакае цябе ўперадзе; і вось як замест гэтага незвычайнага ўбачыш тое, да чаго даўно

прывучана вока і пачуццё, то мусіць быць рэакцыя супраць прыпаднятасці настрою.

Тодар акінуў вокам роўны шэраг гумен, гароды з роўненькімі градамі, шэраг калодзежных жураўлёў і далей, у канцы вёскі, вежу царквы і аддаўся задуменнасці, якая не мела ніякага звязку з уражаннімі ад роднага сяла.

— Ну, вось і прыехалі!

Тодар уздрыгнуў ад гэтых слоў. Ён ускінуў свой бляды твар, рэзка павярнуўся ў бок школы, перад якою стаяў балагола. У яго стомленых вачах заблішчаў агеньчык радасці, на твары з'явіліся невялічкія ружовыя плямкі. Рука крыху дрыжала, калі ён абапёрся ёю на аглабіну, злязчы з воза.

Тодар жвава саскочыў з воза і ў момант быў на ганку. Крыху прыпыніўшыся, ён узяўся за клямку. Дзверы не адчыніліся. Ён мацней націснуў на клямку і грукнуў каленам у дзверы. Нічога не пасобіла. Што б гэта азначала?

— Выкіньце, Салавейчык, маю пляцёнку ды будзьце вольны,— звярнуўся апаўшым голасам Тодар да балаголы.

Расплаціўшыся, Тодар падняў сваю пляцёнку і пайшоў да брамкі, праз якую можна было папасці на двор, а адтуль «чорным ходам» — у кватэру. Але і брамка была замкнута. Нядоўга думаючы, Тодар перакінуў свае клункі цераз плот, а потым і сам пералез. Пакінуўшы ўсё сваё дабро ляжаць на зямлі, ён кінуўся да «чорных» дзвярэй і так быў упэўнены, што яны не замкнуты, што нават знячэўку трахнуўся аб іх ілбом.

«Што гэта здарылася?»

Школа стаяла ў адлегласці ад вёскі, а таксама і ўсіх тых будынкаў, што звычайна бываюць на «дзядзінцы». Такім чынам, у гэты час нават не было паблізу нікога, у каго б можна было запытаць аб сваіх, дзе яны. Дай пытацца неяк няскладна.

Пастаяўшы каля чорнага ганка, пакуль ад'едзе балагола, Тодар пайшоў аглядаць школьны пляц — так сабе, не ад цікавасці, а каб скаратаць час. Вось грады з малінамі, трускаўкамі, вось шпалеры кустоў агрэсту, далей сад з роўнымі вастраверхімі ялінамі вакол, паўз плот. Бацька Тодара свядомы не толькі настаўнік, але і садавод, і сад каля школы заўсёды трымаўся ў належным парадку. Толькі цяпер ён выглядаў не такім чыстым,

якім ведаў яго Тодар раней. На дрэвах лушчылася пажоўклая вапна, дзе-нідзе ўбачыш чартапалох або лапух, дарожкі былі засыпаны пажоўклаю апаўшаю цвіценню. Мімаволі звязваліся ў думках замкнутыя дзверы і гэтая неахайнасць саду.

З панураю галавою перанёс Тодар свой багаж да чорнага ганка і зноў пайшоў сланяцца па садзе. Ён хадзіў узад і ўперад, як маятнік, падоўгу стаяў на месцы і з узгорка глядзеў на маёнтак, за ім на рэчку і лес, але ўсё гэта не магло прыцягнуць яго ўвагі і змяніць той нудны настрой, які апанаваў яго каля замкнутых дзвярэй.

Вылаяўшы злосна пчол і розную мошку, якая ў нерухомай цішы яснага сонечнага дня бясконца цягнула свой манатонны звон, Тодар раптам скінуў сваю студэнцкую жакетку, сцэпануў яе ад пылу і, кінуўшы на траву, лёг пад дрэва. Ён дастаў нейкую невялікую кніжку з кішэні.

«Дзеля гэтага не варта было ехаць з Пецярбурга — можна было б і ў Лясным так час правесці», — падумаў, пачынаючы чытаць, Тодар.

— Ха-ха-ха! — срэбраным званком будзіць Тодара чыйсьці голас.

Тодар адганяе муху ад свайго твару, якая непакоіла яго, адкрывае вочы. Маладая дзяўчына з травінкаю ў руцэ, якую яна раптам адхіліла ад твару Тодара, крыху адскочыла ўбок і з вясёлымі агеньчыкамі ў вачах глядзела на яго. Тодар сеў і недаўменна зірнуў на дзяўчыну.

— Ты ўжо ачнуўся ці не? Чаго ты так глядзіш? — І звонкі смех рассыпаўся па зелены сад, прасякнутага касымі праменьнямі сонца.

— Пачакай!.. Да гэта ты, Зоська?

— Вось табе і на! Не пазнаў зразу?

Тодар ускочыў на ногі і кінуўся да сястры. Яна са смехам пусцілася па садзе, пераскокваючы праз кусты, грады, хаваючыся за тоўстыя дрэвы. Белы капялюшык яе зваліўся з галавы, каса расплялася, і лёгкая хваля залатых валасоў насілася з аднаго ў другі канец саду.

— Ну, здагані! — паддражнівала яна брата і з гэтымі словамі была ўжо ў густым малінніку.

Так, мусіць, з паўгадзіны яны, як маленькія дзеці, гойсалі па ўсім садовым пляцы. Нават на блядым, стомленым твары Тодара з'явілася ружовая фарба.

— Ну, кінь ты! — напаследак сказаў ён. — Я даўно ўжо не лётаў так і не магу ўгнацца за табою. Ідзі да мяне!

Зося выскачыла з-за кустоў і павісла на шыі брата.

— Якая ты вялікая ўжо стала! Мне здавалася, што ты такая худзенькая, мізэрная дзяўчынка з чорным фартушком на сінім убранні. А ты вось якая.

Ён з замілаваннем гладзіў растрапанья косы сястры, углядаўся ў яе вясёлы жвавы твар, шэрыя вочы, з якіх нібы скакалі іскры.

— Ты быў дома зімою два гады назад. Помніш, ты не хацеў узяць мяне ў лес, як ішоў туды са стрэльбаю.

— Тады ты была дзяўчынка, а цяпер... кабета.

— Я і цяпер такая! Мне так хочацца часам паскакаць, падурэць, як цяпер! Толькі сорамна чужых. А вось з табою мне не брыдка... Ды калі ты прыехаў?

Тодар паглядзеў на сонца, якое было на адвячорку, і сам падзівіўся, што так многа праспаў. Запытанне сястры вярнула яго да таго настрою, які адчуваў ён раніцою, калі прыехаў дадому.

— Што ты такі хмурны зрабіўся? — запытала Зося.

— Так... Скажы мне, дзе ты была цэлы дзень і чаму школа замкнута з усіх бакоў?

— Татку вызвалі па нейкіх справах у горад, а я цяпер на службе.

Брат здзіўлена паглядзеў на дзяўчыну. Яна на службе, такое яшчэ, можна лічыць, дзіцяне? Дый дзе ж тут можна служыць? Хіба настаўніцаю ў суседняй вёсцы, але ж у гэты час не можа быць заняткаў. Гэтыя думкі прамільгнулі ў галаве Тодара і не далі адказу на запытанні, якія ўзніклі пры паведамленні Зосі.

— Я служу на заводзе! — і Зося сур'ёзна паглядзела на брата.

— На якім заводзе? Што за плёткі?

— Ды ці ж ты нічога не ведаеш? Няўжо ж мы не пісалі табе? Ідзі, глянь!

З гэтымі словамі Зося схапіла брата за руку і пацягнула за сабою ў рог саду на ўзгорак, адкуль адкрываўся шырокі кругавід.

— Вось, глядзі туды!

За маёнткам Ляскаўцамі, які хаваўся ў купах ліп вялізарнага парку і знаходзіўся каля самага гасцінца, ніжэй да рэчкі, уздымаліся ў неба два вялізарныя коміны. Вакол іх раскіданы былі чырвоныя муры і белыя новенькія драўляныя будынкі. Дахі і новыя сцены блішчалі на сонцы і рэзка выдзяляліся на фоне светла-зялёных сенажацяў і больш цёмнае стужкі дальняга лесу. З таго боку рэчкі, якраз супраць новых будынкаў, па сенажаці разаслаўся роўны, як страла, шырачэзны роў, які ўпіраўся далёкім канцом у самы лес, хаваючыся там. Каля заводскіх будынкаў, як мурашкі, поўзалі людзі, відаць былі запрэжаныя хурманкі, якія паражняком выязджалі на вольнае месца. На рэчцы, супроць завода, віліся ўверх сінія палоскі дыму з прытарнаваных плытоў.

— Ну, бачыш! Шкляны завод ужо пабудаваны і скончаны. Цяпер канчаюць папяровую фабрыку. Вось я і служу ў канторы шклянога завода, ужо два тыдні.

Тодар не мог пазбавіцца ад здзіўлення. Яго не толькі дзівіла тое, што ў гэтым глухім месцы ўзніклі два заводы, а і тое, што яго сястрычка, учора яшчэ дзіцё, ужо пайшла самастойнаю дарогаю.

— І табе не боязна там служыць?

— Не! Чаго ж мне баяцца?

— Маладзец ты ў мяне! Трэба згадзіцца, што ты дарослая.

— Кінь ты дзівіцца з мяне! Хадзем лепш у хату.

Тодар сабраў свае клункі і следам за сястрою ўвайшоў у школу. З дзяцінства знаёмыя малюнкi абступілі яго. Па сценах таксама былі развешаны дзве геаграфічныя парыжэлыя карты, карткі звяроў і раслін, карткі святых, абраз на куце, крывая шафа з «Родным словам», «Житиями святых», «Часословом», «Псалтирями» ды іншымі «назидательными и душеспасительными» кніжкамi ў замурзаных вокладках. На ўсіх рэчах ляжаў тлусты пыл і павуціна. Усё тое самае, ніводнае рыскі, ніводнае падрабязнасці, якая б сведчыла аб зменах у параўнанні з

мінулым. Як было пятнаццаць год назад, так і засталася, колькі б разоў ні прыходзілася аглядаць школу з новым прыездам. Можа, не пятнаццаць год не было змен, а і ўсе сорок, як існуе сама школа. Таксама і ў бацькавай кватэры ўсё на тым жа месцы, усё тыя ж старыя эдлікі і крэслы, канапы з даўно страціўшаю фарбу абіўкаю, столікі, пакрытыя сцёртаю цыратаю. Вось і шафа з уласнымі бацькавымі кніжкамі: Ранке, Гельмгольц, Гааке, Карэеў, класікі расійскай літаратуры. Не відаць тут кніжак, якія былі тры-чатыры гады назад: у 1905 годзе ў гэтай самай шафе побач з Карамзіным стаяў Шышкоў, паміж Бібліяй і гісторыяй царквы ўціскаўся Рубакін, а на ніжняй паліцы, каля «Губернских Ведомостей», ляжаў стажок «Нашай нівы». Засталіся толькі старыя пажоўклыя сшыткі ў цяжкіх вокладках, быццам яны, як струхлеўшыя дзяды, не маглі сысці з месца; моладзь жа кудысьці дзелася. Але яна, мусіць, не пайшла шукаць прыстанішча па свеце, а марнее захаванаю ад сонца і чалавечых вачэй.

— Што ты разглядаеш у гэтай шафе? — высунуўшы голаў з другога пакоя, запыталася Зося.— Яна ўсё такая самая, і ў ёй усё тое самае.

— Не зусім так! — з развагаю адказаў Тодар.

Запушчанаць у садзе, неахайнасць у школе, псалтыры і «Жития святых», як броснямі, абляплялі істоту Тодара. Увесь той жыццярэды настрой, які адчуваў ён пры спатканні з сястрою, прапаў. Вялымі крокамі пайшоў ён у другую каморку, куды клікала яго Зося палуднаваць.

— А дзеля чаго паехаў татка ў горад? — запытаўся за сталом Тодар.

— Ён сказаў, што па школьных справах — дні на тры. А па якіх справах — я не ведаю: нічога не сказаў.

— І часта ён ездзіць да горада?

— Амаль штомесяц, каля гэтага тэрміну.

— Штомесяц? Па школьных справах?

— Чаму гэта цябе так дзівіць? Ён так кажа.

Гэтыя рэгулёвыя штомесячныя наведаванні бацькам павятовага горада занепакоілі Тодара. Няўжо ж яшчэ да гэтага часу?.. Два гады назад яго бацьку, Петрусю Крэпчуку, загадалі

наведвацца ў павет па «школьных справах». Ці не такія самыя справы цяпер, як і тады? Тады, бадай, палову мужчын сяла Ляскаўцы цягалі ў павет. Даведваліся, хто падбіваў сялян на мяцеж 1905 года, хто падпальваў панскія адрыны, хто ўдзельнічаў у знішчэнні фальварка Закрошын. Шмат каго з сялян пасадзілі, і сядзелі яны гадамі, як гэта было ведама Тодару яшчэ ў Пецярбургу.

Раз увосень з'явіўся ў школу ўраднік і загадаў бацьку ехаць да спраўніка ў павет. Тады яго пратрымалі з тыдзень ды пусцілі, але пачаліся наведванні па «школьных справах».

— А благачынны часта бывае ў нас у школе?

Зося не зразумела адразу, дзеля чаго гэтае запытанне.

— Благачынны?.. Часта, так... праз два тыдні зімою... Што табе ўзбрыў у голаў благачынны?

— Так сабе... Як трапіш дадому, дык усялякая драбязя ўспамінаецца і цікавіць.

Так, мусіць, да гэтага часу бацьку надта шмат непакояць «школьныя справы». Раздумляючыся над гэтым, Тодар забыўся есці і нерухомым поглядам уставіўся ў далячыню сенажацей, якія як на далоні відаць былі з акна...

— Дый што ж ты, Тодзенька, засмучаны такі? Вось я табе...

З гэтымі словамі Зося, як кошка, падскочыла, абхапіла брата за шыю:

— Эй, нясі мяне, як тады ўлетку пераносіў цераз рэчку! Помніш, калі мы хадзілі за грыбамі.

— Ах ты жанчына! Дарослая. Ну, трымайся!

Тодар пад рогат Зосі панёсся з пакоя ў пакой. Старыя дошкі падлогі затрэсліся, шкло ў вокнах зазвінела, нават пагрызены моллю Карамзін крануўся з свайго месца ў шафе і штурхануў у бок Гельмгольца. Стол уздрыгнуў, стаў на адну нагу, пастаяў момант у разважанні і рушыўся на этажэрку, з якое загрузкалі адна за адною кніжкі.

— Ну, досыць! — і Зося кумяльганам пераляцела цераз плячо брата.

Тодар, адсопшыся, пачаў падбіраць раскіданыя кніжкі. Сярод іх трапляліся невялікія сшыткі ў далікатных вокладках з залатымі надпісамі і вышытымі закладкамі. Такія прыбраныя,

як лялькі, кніжкі ўжо гэтым прыцягвалі ўвагу. Мапасан, Метэрлінк, Купрын... Зося пасабляла падбіраць, але, як знарок, пакідала на падлозе гэтыя зухаватыя кніжкі.

— А ведаеш, я «Саніна» читала! — выпаліла яна, як з ружжа, і пачырванела аж да вушэй.

Тодар разагнуўся, правёў рукою па валасах і ўважліва паглядзеў на сястру. Вось табе і даросля!

— Читала? Ну, што ж! Кепска толькі тое, што ты аб гэтым гаворыш з пахвальбою, усё роўна як зрабіла нейкі надзвычайна станючы ўчынак... Адкуль ты бярэш гэтыя вась кніжкі, ад якіх нясе парфумай? — трошкі пачакаўшы, запытаўся Тодар.

— Мне дае іх панна Ляскоўская.

— Ты бываеш у паноў?

У голасе Тодара адчуўся халадок і непрыязнь.

— Бываю ў Ядзі Ляскоўскай — і даволі часта.

Зося была крыху збянтэжана тым павучальным тонам, які брат узяў, калі яна прызналася яму аб «Саніне», а таксама тою рыскаю непрыемнасці, якая паказалася на яго твары пры паведамленні аб адносінах яе з панамі Ляскоўскімі. Яна стаяла ціха, пазірала ўбок і перабірала пальцамі стужкі свайго фартушка.

— Табе не падабаецца, што я бываю ў маёнтку?

— Зусім не падабаецца!

— Я ж калісь з паннаю Ядзяю разам у гімназіі вучылася. Няўжо я не павінна і з ёю бачыцца?

— Павінна ты ці не — я нічога не кажу!

Тодар павярнуўся да акна і пачаў уважліва разглядаць вазон з фукцыяю. Відаць было па ім, што ім апанавала абурэнне, якое ён хацеў стрымаць.

— Ну, добра, — раптам павярнуўшыся, сказаў ён. — Яшчэ ў нас часу будзе шмат, каб пагаварыць аб усім. Прачытала Арцыбашава, ну і ліха з ім! Прачытаеш і што іншае: там у мяне цалюханька пляцёнка розных добрых кніжак... Салавейчык, калі ўпіхаў мяне на станцыі ў сваю балаголу, дык нават запытаўся, ці не золата ў мяне напакавана ў пляцёнцы — такая яна цяжкая.

— Давай я пасоблю табе распакоўвацца! — зноў ажывілася Зося.

Разбіраючы рэчы брата, якія былі без парадку складзены ў пляцёнцы, Зося некалькі разоў звярталася ў бок Тодара, быццам хацела яму нешта сказаць, але стрымлівалася.

— Дык ты не хочаш, каб я наведвалася да Ляскоўскіх? — напаследак запыталася яна.

Тодар не паспеў адказаць, як яна з жывасцю падхапіла сваю думку, якая, мусіць, надта займала яе, і зашчабятала, як птушка раніцою:

— А ведаеш, заўтра ці паслязаўтра ў маёнтку будзе зборышча гасцей. Шмат з’едзецца народу. Нават маршалак і, кажуць, губернатар будзе. Пан Ляскоўскі склікае не толькі паноў, але гатуе пачостку рабочым і некаторым сялянам. Будзе баль з музыкаю.

— І рабочых і сялян склікае?

— Так.

— Што ж гэта за фокус?

— А будуць гуту пушчаць. Я павінна буду пайсці як служачая, — гэта па-першае, а па-другое — нам прышлюць запросіны. Ты павінен будзеш пайсці, і татка пойдзе, калі прыедзе да таго часу.

— Навошта я там здаўся? Не, мне няма чаго хадзіць да пана.

— Ах, Тадорка! Там будзе столькі народу, будзе музыка з горада, будуць танцы — так вясёла. Няўжо ж ты ўседзіш дома? Мне дык цяпер ужо хочацца скакаць.

— Блазан ты!

— Не, не блазан, не блазан! Вось табе! — і Зося абедзвюма рукамі прайшлася па густой шавялюры брата, зрабіўшы голаў яго падобнай да капы сена.

Тодар вызваліўся ад праворных рук сястрычкі, пасадзіў яе, як малую, на канапу і пачаў хадзіць з вугла ў вугал праз увесь пакой. Стала ціха, нібы ні жывое душы не было тут, толькі падлога мерна рыпала пад нагамі Тодара. Зося, як мышка, прытулілася ў кутку канапы і вадзіла вачамі за братам, які, здаецца, не прыкмячаў яе прысутнасці. Глыбокая задуменнасць апанавала ім, губы злажыліся шчыльна, і каля вуглоў іх з’явіліся рыскі горычы. Заходзячае сонца чырвоным праменем асвятляла

яго бляды твар, як толькі ён паварочваўся ў бок акна, і рабіла яго жорсткім, чужым, далёкім.

— Тодар, не трэба больш хадзіць.

— Га!

— Непрыемны выгляд у цябе, злы такі. Ты раней такім ніколі не быў.

— Праўда? Ну давай разам сядзем, я табе скажу што-кольвечы вясёлае аб тэатры, напрыклад, аб пецярбургскіх знаёмых...

Ад акна ліўся лёгкі ружова-зялёны свет чэрвеньскага вечара.

II

Маёнтак Ляскаўцы быў у канцы сяла, у адлегласці ад яго з паўвярсты. Гасцінец, абсаджаны бярэзінамі, і рэчка абмяжоўвалі яго з двух бакоў. З гасцінца да самага панскага палаца вяла гладкая, як столь, дарога, густа закрытая высачэзнымі старымі ліпамі. З аднаго боку ад гэтае дарогі быў вялікі сад, з другога ж — замыславаты па распаноўцы парк, які цягнуўся далёка і па-за палацам. Каля самага гасцінца дворная дарога пачыналася высокімі жалезнымі варотамі з шыльдамі на кожнай браме і драконамі на версе мураваных філяраў. Папасці ў маёнтак можна было толькі праз гэтыя вароты, бо вакол усяго забудаванага пляцу была зроблена высокая мураваная агароджа з завостранымі жалезнымі зубамі зверху. Агароджа з шэрага палёвага камення, асабліва ў тых месцах, дзе яна не аздаблялася зеленню саду і парку, надавала маёнтку выгляд астрога. Гэтае ўражанне яшчэ больш ахапляла па-за сценамі маёнтка. Нізкія будынкi з тоўстымі мурамі і прыплюшчанымі маўрытанскімі вежамі, вузкія вокны з кратамі ва ўсіх будынках, апроч самога палаца, зусім адпавядалі высокай зубчатай агароджы.

Ляскаўцы былі старадаўнім фамільным маёнткам паноў Ляскоўскіх. На шыльдах, якія аздаблялі і будынкi і мэблю Ляскоўскіх, былі выразаны тоўсты сноп і піка. Піку паны Ляскоўскія бадай што і не трымалі ў руках; што ж належыць да снапа, дык ён зусім адпавядаў «стяжательным» імкненням усяго роду. З пакалення ў пакаленне Ляскаўцы цвёрда былі і засталіся

фамільнай маёмасцю: права маярату праводзілася ва ўсіх часах поўнаасцю і безадказна. Валадары Ляскаўцоў пад шылльдаю тоўстага снапа заставаліся вернымі рыцарамі нажывы і захопу багаццяў. Сам па сабе невялікі маёнтак на працягу паўсотні гадоў зрабіўся тым месцам, адкуль вялося кіраванне шасцю буйнымі маёнткамі і, мусіць, тузінам больш дробных фальваркаў, раскіданых па розных паведах. Казалі, што пан Тадэвуш Ляскоўскі, які быў на баку панска-польскага мецяжу ў 1863 годзе, схітраваў не толькі сухім выйсці з вады, але нават набыў два-тры маёнткі, канфіскаваныя ўрадам у высланых паноў. Старэйшы сын Тадэвуша, які быў валадаром Ляскаўцоў пасля смерці бацькі, саслаў у Сібір (вядома, праз суд) каля трыццаці сялян за «бунт», які адбыўся ў выніку самавольнага скасавання панам сервітуту¹ і ўвядзення высокай арэнды за пашу ў лясax. Нажыўныя былі людзі ад роду ў род, моцна сядзелі ў старазаветным гняздзе. Усялякія там непрыемнасці, клопат, пакуты праносіліся дзесь далёка за лесам або па гасцінцы, і не заглядалі за мury панскага палаца.

Але гэты выгнаўшы сялян у Сібір Ляскоўскі не вытрымаў да канца лініі сваіх бацькоў і дзядоў. Раптам ён пачаў надоўга пакідаць Ляскаўцы — быў то ў Пецяярбургу, то ў Варшаве або Парыжы. Калі ж з'явіўся ў Ляскаўцы, то не мог уседзець на месцы. Кожныя два-тры дні ён браў са стайні жарабца і ехаў у горад. Звычайна позна ўночы конь прыходзіў адзін дадому. Тады чэлядзь наладжвала фурманку і з ліхтаром ехала шукаць пана па дарозе. Падабраўшы яго, п'янага, забруджанага, везлі дадому. Ужо было прададзена некалькі дробных фальваркаў. Многія родныя і сваякі Ляскоўскіх, раскіданыя па Беларусі і Польшчы, прысылалі лісты з пагрозамі, прыязджалі самі сварыцца, але нічога не пасабляла, пакуль не з'явіўся на сцэну адзіны сын гэтага пана — Стась. Ён прымусіў бацьку перадаць яму ўсё кіраванне гаспадаркаю і маёмасцю, а потым выселіў яго «адпачываць» у бліжэйшы фальварак.

Стась Ляскоўскі гадаваўся з дзяцінства бадай што ў адзіноце. Бацька яго быў заўсёды заняты купляю, банкамі, спрэчкамі з сялянамі, арандатарамі. Маці, не меўшая доўга дзяцей пасля яго, увесь свой час аддавала так званаму «светскому» жыццю,

а потым у яе нарадзілася дачка, з якою яна цацкалася, як з забаўкаю. І ў гімназіі, і ў першы год ва ўніверсітэце Стасю не было волі. Толькі пасля, калі бацька пачаў вандраваць па сталіцах, для Стася насталі залатыя дні. Грошай ён браў колькі хацеў. Вядомае багацце Ляскоўскіх прыцягвала да Стася ўсю так званую «залатую моладзь». Ён блізка сышоўся з маладым князьком Друцкім, а праз яго і з усёю сям'ёю Друцкіх. Улетку ён, як і бацька, валачыўся то па Карлсбаду, то па Ніцы або Остэндэ.

Першым яго горам была тэлеграма, якую ён атрымаў у Ніцы, седзячы ў кафэ сярод аголеных жанчын. У тэлеграме было толькі напісана, што грошы не будуць высланы і што прадаецца адзін фальварак. Гэта, як бізуном, сцэбанула Стася, у ім адразу прачнуліся радавыя традыцыі Ляскоўскіх. Ён кінуў Ніцу і паляцеў у далёкія хмурыя Ляскаўцы абараняць тое, што яшчэ можна было абараніць. Але там яшчэ нічога надта палюхаючага не здарылася, хоць грошай ужо не было. Са злосцю на бацьку і лёгкаю кішэняю паехаў ён у гэтую восень ва ўніверсітэт. «Залатая моладзь», знайшоўшы сабе новага ідала, паступова пакінула Стася, і яму толькі заставалася захаваць глыбока пагарду і абурэнне, якія былі выкліканы ў ім гэтымі новымі акалічнасцямі.

Скончыўшы ўніверсітэт і паабіваўшыся каля года ў розных пецяўбургскіх канцылярыях, Станіслаў Ляскоўскі прыехаў дамоў і, маючы дваццаць чатыры гады, узяўся папраўляць забытаную і запушчаную гаспадарку, асадзіўшы бацьку на фальварак.

Другім здарэннем, аказаўшым уплыў на светапогляд пана Станіслава, быў сялянскі «мяцеж» у 1905 годзе, калі яшчэ з вясны пачалі загарацца то адзін, то другі яго фальваркі. Малады гаспадар з'ездзіў у Мінск да губернатара Курлова, і праз некалькі дзён у Ляскаўцы прыехала сотня казакаў. Пажары прыпыніліся, «злачынцы» былі злоўлены і аддадзены пад суд. Пасля гэтага пан Станіслаў стаў уважліва адносіцца да начальства, хоць ім валодалі раней ліберальна-апазіцыйныя думкі, а таксама з пашанаю прымаць праваслаўных паноў, хоць сам ён належаў да каталіцтва...

Пан Станіслаў у чорным сурдуце, гладка прычэсаны, са шкельцам над адным вокам стаяў ля расчыненых насцеж дзвярэй прыёмнай, адкуль праз некалькі крокаў пачынаўся спуск уніз да пад'езда. Усходы былі засланы мяккаю дарагою посцілкаю, на слупчыках балясаў па абодвух баках усходаў былі расстаўлены цяплічныя расліны і кветкі. Лёкаі ў расшытых, як у генералаў, сурдутах стаялі ўнізе каля ўваходных дзвярэй. На дварэ раз-поразу чуён быў лёгкі бразгат колаў, і следам за ім у дзвярах паказваліся госці, якіх лёкай вёў па ўсходах. Пан Станіслаў з нязменнаю радасцю і гасціннасцю на твары сустрэкаў кожнага і праводзіў у пакоі, перадаючы далейшы клопат аб гасцях мацеры і сястры Ядзі.

— Ах, пан Юзаф! Вы ўсё такі ж здатны!

— Віншую пані Гелену, вы цвеціце, як ружа!

— Цішэй, пан Станіслаў, а то мой пан Вінцусь страціць спакой з-за вас.

— Ну, як жыве рыцар чатырох краін?

— Кепска, кепска, пан Станіслаў! У чатырох краінах няма ніводнай «дамы сэра».

З гадзіну такія прывітанні не сціхалі каля дзвярэй прыёмнай пана Станіслава. З гасцінай і іншых пакояў нёсся гоман, вясёлы рогат. Лёкаі ўжо нікога не сустрэкалі і не праводзілі ўверх, але пан Станіслаў стаяў і з застыўшаю мінаю гасціннасці чакаў. Ужо сястра Ядзя прыбегала і шапнула, каб ён ішоў да гасцей, ужо старэйшы лёкай падыходзіў і напамінаў, што больш, мусіць, сустрэкаць няма каго. Аднак пан Станіслаў чакаў... Вось нехта пад'ехаў... Вочы ў пана Станіслава заіскрыліся, ён сышоў уніз на некалькі ўсходаў... але... раптам павярнуў і пайшоў наверх да свайго ўласнага пакоя.

Праз хвіліну за ім туды ўвайшоў лёкай-пакаеўшчык і падаў запячатаны канверт з князеўскаю каронаю. Пан Станіслаў, пачакаўшы, пакуль лёкай выйдзе, з нецярплівасцю разадраў канверт і пачаў чытаць. Рука яго ўздрыгнула, халодны твар пачырванеў. Але праз момант ён быў зноў спакойны, халодны, важны, нягледзячы на сваю маладосць. Прачытаўшы яшчэ раз ліст, аздоблены каронаю, ён моцна зарагатаў.

— Будзем бачыць, князь Друцкі! — прамовіў ён і зноў весела засмяяўся.— Гэй, Францішак!